

SZABÓ Máté

**PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és
Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
PhD-student, University of Pécs, Faculty of Business
and Economics, Doctoral School of Regional Politics and
Economics Pécs, Hungary**

email: porgolin@gmail.com

FAIPAR A DUALIZMUS KORI DRÁVA MENTE TÉRSÉGÉBEN

WOOD INDUSTRY IN THE REGION OF THE DRÁVA AT THE AGE OF DUALISM

ABSTRACT

In the rapidly industrializing Hungary, the wood industry became an important economic branch in the country by the beginning of the 20th century, which also played a significant role in the country's foreign trade. This industry was extremely important in the area I studied, as the forest cover along the Dráva was above the national average, and the quality of the forest stock also had an international reputation. In the last third of the 19th century, domestic and foreign demand for wood products increased, which was accompanied by an increase in the purchase prices of wood raw materials. During this period, the logistical and transportation possibilities of the region improved, as the railway lines – built almost completely until the war – networked the region. In addition to transport on the river, crossing opportunities also increased, so the raw material could reach a processing unit more and more quickly. In the age of dualism, a strong stratum of forest owners and entrepreneurs in the wood industry developed. In my study I present the larger wood companies in the region, the results of the plants, the operation and extent of the industry, and their market relations. Major wood industry enterprises were established mainly in the larger estates (Bellye, Dárda, Barcs, Berzence) or through citizenship in the territory of certain

large municipalities. Outstanding among these was the Beliscian plant beyond the Dráva, which in two decades had become the largest timber company in Central Europe, employing thousands of people.

Kulcsszavak: vállalat, faipar, erdőgazdálkodás, erdő, Dráva

Keywords: company, wood industry, forestry, forest, Dráva

1. Bevezetés

Az erdő Földünk, s a rajta élő emberek egyik életforrása, a természeti tényezőktől és emberi beavatkozásoktól függő életközösség és élőhely, amely magába foglalja a talajban élő mikroorganizmusokat, a földfelszínen élő mohákat, gombákat, lágy- és fás szárú növényeket, továbbá a benne élő rovar-, madárvilágot és vadállományt. A 19. század második felében a Dráva menti térség gazdasági rendszeréből az erdőgazdálkodás és a faipar emelkedett ki leginkább, amit a gazdag és minőségi erdőségek hasznosításának lehetősége motivált. Tanulmányomban a „Dráva mente” alatt nemcsak a trianoni határok meghúzása utáni magyar oldalt értem, hanem a történeti Magyarország kapcsán a szlavóniai erdőségek jelentős részét is. Teszem ezt azért, mert a magyar oldal birtokosai sokszor a horvát oldal birtokosai is voltak (Somssich, Jankovich, Schaumburg-Lippe, Habsburg, Draskovich stb.), s gazdálkodásuk értelemszerűen a dualizmus korában nem vált szét magyar és horvát oldalra.¹

2. Adottságok és lehetőségek

Milyen volt a 19. században a Dráva vidéke? A választ legegyszerűbben a korabeli történeti statisztikusok leírásai alapján fogalmazhatjuk meg. Rummy György Károly az 1812-es munkájában megemlíti, a Dráva Somogy legnagyobb folyója, amely Tirolból veszi eredetét s Karinthián és Stájerországon áthaladva Magyarország három vármegyéjét, tudniillik Zalát, Somogyot és Baranyát választja el Horvátországtól és Szlavóniától. Ez a folyó ezen Somogy vármegye határán mindenütt homokos területeken folyik keresztül, s így szilárdsággal nem rendelkező partok által övezetvén, igen nagy sebességgel rohan. Ebből származik részint kanyargós folyása, részint partjainak gyengesége és leomlása, végül pedig a kanyarok következtében meglassult és megemelkedett víz által a szomszédos földterületeken okozott áradás.² A folyó a folyása irányában volt hajózható.

A tradicionális társadalmaknak fontos volt, hogy a lakóhelyük közelében megfelelő méretű és minőségű erdők legyenek, amelyek ki tudták elégíteni a közösségek számtalan formában megjelenő igényeit. Hogy mit adott az erdő az embernek, az népességenként, kultúránként, avagy az erdők jellegéből is következően igen eltérő volt. Az erdők sokáig élelemforrásként funkcionáltak, gondoljunk csak a vadászat számtalan formájára; a különböző ehető növények, bogyók, erdei gyümölcsök, gombák szerepére. Azonban a mezőgazdasági termelési technika javulásával, valamint a vadászati jogok, illetve a szabad erdőélés megszorítása miatt e lehetőségek a 19. században látványosan lecsökkentek. Továbbra is nagy volt a jelentősége volt viszont az erdőkből kinyerhető építési alapanyagoknak.³ A fa univerzális alapanyag volt a 20. század közepéig. Építési anyagként való hasznosítása a régi tömésházak, falazatok, gerendák, lécek, tetőfedő anyagok, deszkák esetében meghatározó jelentőségű volt, de a bútorok és más háztartási eszközök nagy része is fából készült. A hamuzsír-készítés iparága is csak erdőkből származhatott.⁴

A fa, mint piaci termék az 1780-as évektől meginduló agrárkonjunktúra idején egyre fontosabbá vált. A fa ára emelkedett, amivel felértékelődtek az erdős területek. Az erdei jövedelmek fontosak voltak a 19. század első felében az uradalmak számára. A mezőgazdasági termelés eszközigénye, a görék, csűrök, pajták, karámok, istállók építése leginkább fát igényelt. A technikai eszközök is sokáig fából készültek (szelelőlapátok, faekék stb.) Az 1840-es évektől már Magyarországon is megkezdődő, majd az ötvenes évektől felgyorsuló közlekedés-fejlesztési lépések, s főleg a vasútépítés hatalmas faipari konjunktúrát alakítottak ki (talpfa, vasúti kocsik belső bútorzata, távirópózna, hidak stb.). A gátépítéseknél a rőzsfallak építése szintén fát feltételezett. Mindebből látható, hogy az erdőre, a fára hatalmas szükséglet volt. A faanyag árának emelkedését azokon a helyeken, ahol jó piaca kínálkozott, tervszerűtlen irtásokkal használták ki, de az erdő felújítására az esetek döntő többségében már nem, vagy alig gondoltak.⁵ Voltak egyéb, nagy jelentőséggel bíró mellékhaszonvételi formák is a térség erdőgazdálkodói számára ebben az időszakban. Ilyen volt a makkoltatás, amely nagy gazdasági potenciállal bírt a makkhullató erdők esetében, hiszen a sertés „*hízalás is gyakran tölgy vagy bükkmakkon*”⁶ történt. Nagyváthy János is azt írta korabeli művében, hogy „*a Gazdának igyekezni kellene azon, hogy makkja bővön teremne.*”⁷ Hirsch Alfréd szerint a térség még a 20. század elején is az egyik legnagyobb sertésenyésztést űző vidék volt is.⁸ Hasonlóan fontos bevételt jelentett a gubacsszedés

is a térség erdőiben, hiszen a „*gubacs igen természetes, hogy hol sok tölgyes ott az időjárás sok gubacsot is szül.*”⁹

A 19. század második felére felgyorsultak az erdőirtások Magyarországon, amelynek legfőbb oka a gabonatermelés bővítéséhez szükséges terület megszerzése volt. Ez persze nem volt új, hiszen már a napóleoni konjunktúra idejétől intenzíven irtották az erdőket. A 19. század elején már Nagyváthy János is azt állapította meg, hogy „*az elmúlt századnak közepén azt tartották a német országiak közönségesen, hogy a fejsze kitérjen a sarló előtt mindenütt. Amellyel azt akarták mondani, hogy az erdőket ki kell irtani, és szántóföldnek fordítani. Az említett példabeszédnek erősítésére Eckhart azt mondja: a fának fogyatkozása miatt egy sem, de a kenyér szűkében sokan meghalnak. Merem mondani, hogy ha Eckhart most élne és kemény telek idején népesebb városainkat megjárna több hideg miatt szenvedő embert találna, mint éhhalókat: mert a magyarok is úgy gondolkodván, mint a németek, kivált a közös birtokokban általában: az uradalmakban pedig a közeli erdőket, a kímélés nélkül kiirtották sok helyen.*”¹⁰ Jellemző módon, a hg. Batthyány hitbizomány négy uradalmában, köztük a Dráva és a Mura menti nagykanizsai és a ludbregi nagybirtokon az 1870-es években mintegy 3000 hold erdőt irtottak ki, s tettek szántóvá.¹¹ A nagy erdőirtások korában a legnagyobb árnövekedés a különböző fafajú rönk termékeknél volt megfigyelhető. Nagy veszélyt jelentett ugyanakkor az erdőkre a szakmaiatlan módon történő gazdálkodás. Az új erdőtörvény az uradalmak gazdálkodásában ezt a három tényezőt megpróbálta szabályozni és folyamatosan kontrollálni.

3. A szállítási lehetőségek változásai

A Dráva mente fejlődésében nagy szerepe volt a fél évszázad alatt létrejött vasúthálózatnak. A Murakeresztúr-Barcs szakasz a Déli Vasút Társaság, míg a Pécs-Barcs szakasz a Pécs-Barcs Vasút Társaság tulajdonában kezdte meg a működését 1868-ban. A barcsi lakosok örömmel fogadták a fejlesztést, s a helyi és az országos sajtó is egyaránt címlapon számolt be az eseményekről. A barcsiak lelkesedése nem volt jellemző Somogy megye más településein élőkre, hiszen a vonal elkerülte a megye központi középső részeit, így Kaposvárt is. A megye második vasútvonalától (az első a Déli vasút révén a Balaton déli partján húzódott) nem várták, hogy kedvező hatást tud gyakorolni a megye gazdaságára. A megye közvéleménye tartott az olcsó bácskai, alföldi gabona beáramlásától, féltek annak piacbefolyá-

soló, árcsökkenő erejétől. Azonban a kikötő és a vasútállomás forgalmának rohamos növekedése és a város gazdaságának fejlődése bizonyította a déli vasútvonalak megépítésének a helyességét.

A térség fejlődéséhez hozzájárult, hogy 1883-ban megépült a fahíd a Dráva felett. Ekkortól a vasúti híd megépüléséig főleg szekerekkel szállították a faanyagot Barcsra. A Dráva felett Barcson két híd vezetett át ebben az időszakban. Mindkét híd alépítménye kő, a felépítménye pedig vasszerkezet volt. A közúti híd hosszúsága 319,8 m, a vasútié pedig 271 m volt.¹² Az országos hídépítő program keretében 1902-1903 között a lebontott fahíd vonalában a mederbe 20 m mélyen süllyesztett köpillérekre 280 m hosszú új közúti hidat építettek. Az építkezés ideje alatt kompjáráttal tartották fenn a forgalmat. A hidat 1903. november 3-án adták át ünnepélyes keretek között a forgalomnak.¹³ A helyi érdekű vasutak fejlődését jelentős mértékben segítették elő az 1880-as években megjelent rájuk vonatkozó törvények. Ezeknek a fő célja az volt, hogy ösztönözzék vasutakba történő magánbefektetések súlyának növekedését az állami befektetésekkel szemben. Az első HÉV, ami érintette Barcsot az 1885-ben megnyílt Barcs-Pakrác HÉV volt.¹⁴ A magyarországi szakasz rövid volt, a Dráván épített vasúti hídtól vezetett a vasútállomásig. A vonal célja az volt, hogy összekapcsolja a horvátországi területeket Barccsal. Ennek előzménye a szlavóniai tölgyesek faanyagának a Barcsra történő szállítása volt. A Barcsra szállított fát feldolgozták és félkész, illetve késztermékként szállították tovább a nyugati piacokra. A vasúti híd és a vasútvonal megépülése előtt ezt a nagy mennyiségű faanyagot úsztatással, illetve hajón történő szállítással oldották meg.

A következő HÉV a Barcs-Somogyuszob közti vonal volt, amelyet 1890-ben adtak át. A megépítésének a főbb céljai közé tartozott többek között az is, hogy a Széchényiek (Géza és Imre) csokonyai, tarnócai, és barcsi uradalmaikat vasúthoz juttassák, ezáltal nyitva meg a terményeik előtt a távolabbi piacokat. A vonalat építtető és üzemeltető részvénytársaság legnagyobb tulajdonosa is a Széchényi család volt. Ez a vonal segített abban, hogy a Széchényiek csokonyai központú uradalmaiban termelt termékeket Barcson keresztül tovább tudják szállítani a legnagyobb felvevőpiacokra.¹⁵ Ebben az időszakban vált Barcs jelentős közlekedési csomóponttá. További helyi érdekű vasútvonalak épültek. A Kaposvár-Barcs közötti HÉV vonal 1905-re készült el, amely az eredeti tervektől eltérve nem Drávapálfalunál, hanem Középrigócnál csatlakozott a Pécs-barcsi vasúthoz. A következő, és egyben utolsó megépült HÉV volt a Barcs – Sellye – Siklós vonal, amelyet 1912-ben nyitottak meg.

Többek között erdei iparvasút építettett Pakrácon a Spanovica-Papuki erdei iparvasút is. Ezen újonnan épült mintegy 32 kilométer hosszú vasút a már létezett Pakrác-Spanovicai iparvasúthoz csatlakozik. A Szlavóniai Erdőipar r.-t. tulajdonát képező ezen vasúthálózat, melynek hossza most már meghaladja az 50 kilométert, 5 mozdonnyal és 200 kocsival bonyolítja le a társaság fatermékeinek forgalmát az erdőtől a Pakrácon álló gőzfűrészig. Az újonnan megnyílt vonalrészlet a Magyar-Belga Fémipargyár r.-t. építette és ugyanez szállította a mozdonyt és kocsiparkot is.¹⁶ A térség legnagyobb erdei vasúthálózatával a beliscsei Gutmann üzem rendelkezett, hiszen 200 km hosszú iparvasúton 800 vasúti kocsi és 9 mozdony szállította a kitermelt fát a környező erdőkből az üzembe.

A térség vasúthálózatának köszönhetően a faalapanyag és a már feldolgozott faanyag is gyorsabban és alacsonyabb költségekkel juthatott el a célpiacra. Ezen vasútvonalak segítségével el lehetett érni a tengeri kikötőket is, hogy a távolabbi piacok elérése is költséghatékonyabb legyen. Engel Sándor az 1882-ben megjelent művében is elmondja, hogy „*remélhető, hogy a fiumei kikötő kiépítése, másrészt a Magyar Államvasutak ésszerű árszabás politikája nemsokára Fiumét is a francia donga kereskedelem fontos piacává emelik.*” Továbbá megemlíti, hogy az 1879. évi kivitel Fiumén át is, melyből látható, hogy Ausztria-Magyarország összes donga termelésének alig egy harmincad része jutott Fiumén át a világforgalomba.¹⁷

A gőzhajózás technikai előfeltételeinek megteremtése és a gazdaságos forgalom megindításához elegendő nagyságú fuvarigény a 19. század közepétől már adva volt. A gőzhajózás mégis lassan tudott beindulni a folyón. Ennek a legfőbb oka a Dráva szabályozatlansága volt. A folyó az irányát gyakran és váratlanul megváltoztatta a medrében lévő tuskók miatt is. Mögöttük felhalmozódott a hordalék, így zátonyszigetek keletkeztek, amelyek ismét csak módosították az ár irányát. Az alámosott partszakaszokból újabb rönkök és tuskók kerülnek a vízbe.¹⁸ Ezek a problémák az 1880-as években történő jelentős szabályozási munkálatokkal hárultak el. 1856-ban jelent meg az első gőzhajó Barcson, amely a Duna Gőzhajózási Társaság (továbbiakban DGT) tulajdonában állt. Az 1860-as években már rendszeres kombinált személy – teher járat megindítására is sor került. 1865-ig Eszék-től Kakonyáig közlekedtek a DGT gőzhajói. Ez egy 229 km-es szakasz volt. Ezen az útvonalon közlekedő járatait szüntette meg a vállalat 1865-ben, arra hivatkozva, hogy ez a hosszú járat veszteséges volt számára. Ezután a DGT Eszék és Barcs között csak alkalmi fuvarozást végzett, és csak nagyobb tételekben volt hajlandó fuvarozni.¹⁹

5. Faipar a Dráva mentén

Az erdősültségre vonatkozóan Magyarországra a 20. század eleji Bedő Albert munkájában találunk megbízható adatokat. Bedő munkáján alapuló 1907. évi hivatalos adatok a következők voltak:

1. táblázat: Az ország területén lévő erdők mérete és aránya a 20. század elején (k. hold)

1. Table: Size and proportion of forests in the country at the beginning of the 20th century (ca.)

a./	- véderdő	603.590	4,6 %
	- futóhomokon álló erdő	206.581	1,6 %
	- feltétlen erdőtalajon álló erdő	10.473.373	80,6 %
	- nem feltétlen erdőtalajon álló erdő	1.712.549	13,2 %
b./	- tölgy erdő	3.556.594	27,3 %
	- egyéb lombos erdő	6.433.521	49,6 %
	- fenyő erdő	3.005.978	23,1 %
c./	- üzemtervi kötelezettség alá tartozó erdő	8.173.795	62,9 %
	- üzemtervi kötelezettség alá nem tartozó erdő	4.822.298	37,1 %
Magyarország		12.996.093	100%
Horvát-Szlavónország		2.659.326	
Összesen:		15.655.419	

Forrás: Márkus – Tyihonov (2011): 7. old.

Magyarország erdősültsége 1907-ben 26,1% volt. Magyarország (Horvát-Szlavónország nélkül) erdeinek tehát 6,2%-a volt véderdő, amelyek valamilyen védelmi funkcióval rendelkeztek. Továbbá 80,6% állt feltétlen erdőtalajon. A tölgyerdő valamivel több, mint egynegyed, az egyéb lombos fele, a fenyő valamivel kevesebb, mint egy negyede volt az egész területnek. Az üzemtervi gazdálkodás valamivel kétharmad része volt törvényileg előírt. Az erdők 15,3%-a állami, 20,1%-a törvényhatósági, községi 7,3%, hitbizományi 35,1% magántulajdonban volt.²⁰ Az adatokból látható, hogy az állam befolyása jelentős volt az erdészeti iparban.

Kolossváryné Perényi Márta szerint osztályozott fafeldolgozó iparon belül a faipar Magyarországon a kapitalista rendszernek 1848 után történt kibontakozása után fejlődött ki, és legfőbb, legnagyobb termelési értéket produkáló ágazata a fűrészáru gyártás lett. Ennek az alágazatnak legfőbb jellemzője az volt, hogy az értékes természetes eredetű fa nyersanyagkész-

letek kitermelésére rövid lejáratú szerződésekkel kötődött az erdőbirtokhoz, ill. a nyersanyag forráshoz, s az ipari tőke az erdőgazdasággal szoros kapcsolatban, mintegy vertikális integrációban állt.²¹ Ez az egy tőkés vagy tőkécsoport kezében lévő „erdészeti ipar” aztán lehetővé tette, hogy a feldolgozással, illetve a megvett fa felfűrészelésének – hiszen nem mindet fűrészárúként értékesítették, hanem gömbölyű –, sőt szálfaként is – módjával és mértékével mindig a pillanatnyi piaci viszonyoknak megfelelően éljenek. Következésképpen a fakereskedők és fűrészáru üzem tulajdonosok statisztikai adatszolgáltatása a kezdetektől fogva, ezen objektívnek felfogható körülmények miatt is, kevésbé megbízható. Magyarország gyáripari adatait két évben, 1898-ban és 1906-ban vették fel, s az első faipari vonatkozásait – Szerényi József szerkesztésében – 1901-ben,²² a másodikát – Edvi Illés Aladár szerkesztésében – 1911-ben tették közzé.²³ A név szerint feltüntették a fűrészüzemek földrajzi helyét, s azt is közölték – bár a két alkalommal eltérő módon –, hogy mi adta az illető üzem főprofilját.²⁴

Az értékes fakészletek kiaknázására a vasútvonalak fejlődésével rohamosan létesültek gőzfűrészek, előbb a Felvidéken és Horvát-Szlavónországban, majd Erdélyben. Különösen jelentős volt a fejlődés az 1871-1873 évi válság után, amikor az idegen tőke fokozottan áramlott be az államba. Mint a földművelésügyi miniszternek az országgyűlés elé terjesztett 1890. évi erdészeti jelentése közli, az „erdészeti ipar” legfontosabb ága a fűrészipar lett, amely az erdőtörvény életbe lépte óta nagy fejlődést mutatott. Az 1880-as évekhez képest az összehasonlítást Bedő Albert 1885-ben és 1896-ban megjelent erdészeti statisztikai szemléltetik.²⁵

A Dráva mente erdősegei, valamint a folyó adta szállítási lehetőségek miatt ebben a térségben mindig is volt jelentősebb méretű faipari kapacitás. Az 1882-1913 között a hagyományos erdei faválasztékok épület és műszerfa, donga, talpfa, tűzifa és faszén voltak. A másodlagos faipar gyengén fejlett és erősen kisipari jellegű volt. A korabeli iparstatisztikai felvételek szerint a faiparnak, mint másodlagos megmunkálást végző alágazat, nagyipari jellegével leginkább a parkettagyártás, valamint a hajlított bútorgyártás tűnt ki. A legnagyobb termelési értéket pedig a fűrészipar után az asztalosáru-gyártás csoportja szolgáltatta.²⁶ A 19. századi gazdaságfejlesztés, a majorsági üzem bővítése magával hozta az építőanyag iránti kereslet növekedését, így nem véletlen, hogy az uradalmak igyekeztek saját faipari üzemeket kialakítani. Ennek kezdeti formája az őrlőmalmokhoz kapcsolt deszkametszők voltak. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a malom gabona-őrlő kapacitására éppen nem volt szükség, s volt megfelelő mennyiségű felduzzasztott víz a malomcsatornában, akkor a vízzel a deszkametszőt haj-

tották meg. A technikai fejlődéssel aztán persze sok minden megváltozott, s a dualizmus korában már nemcsak vízimalmok és deszkametszők, hanem gőzipari berendezések terjedtek. Ehhez viszont vállalkozókra volt szükség. A dualizmus korában a Dráva mente térségében több, országos léptékben is jelentős faipari üzem jött létre. A faipar viszont egyáltalán nem korlátozódott az uradalmakra. A helyi és a térségen kívülről beáramló tőke segítségével a 19. század végére sorra jöttek létre a faanyag professzionális feldolgozása céljából a kisebb-nagyobb fűrészüzemek.

A gyorsan fejlődő Barcson 1882 júniusában jegyezték be az Eugén Smith és Társa betéti társaságot, mint barcsi fakereskedő és fafűrész-tulajdonost. Három évvel később a barcsi Dráva-híd megnyitását követően a francia Société d'improation de Chene Párizs központú cég létesített fióktelepet.²⁷ Egy másik vállalkozás volt a pécsi Engel Adolf-féle parkettagyár.²⁸ Az Engel-féle faipari vállalkozások nem csak helyi jelentőséggel bírtak. Regionális szinten, a Dél-Dunántúlon és környékén az egyik legnagyobb faipari tevékenységekkel foglalkozó vállalkozás volt. Kevesebb közvetlen alkalmazottal bírtak, mint a korszak nagy gyáripárosai, de az előállított termékek minősége kiemelkedő volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy az Engel-cégek több neves kiállításon is előkelő helyen végeztek. E sikerek közül a legjelentősebb talán az 1878-as párizsi vilákiállításán szerzett aranyérem, amely később jelentősen hozzájárult a cég nevének ismertté válásához.²⁹ A Fabank Rt. neve ma ugyan teljesen szokatlanul hangzik, mégsem elírás: a több mint száz évvel ezelőtt működő pénzügyintézetnek tényleg a fához van köze. A cég az 1878-ban alapította francia Société d'improation de Chêne cég. Néhány évvel később a budapesti Neuschloss-fivérek megvásárolták a franciáktól a kihalásnak vált fatelepet és folytatták a fafeldolgozást, ők hozták létre az első pesti fatelepet is. Cégük később bekapcsolódott a vasútépítésekbe, majd a repülőgépgyártásba is. A Neuschloss-féle Nasici (ma: Nasice, Horvátország) Tanningyár és Gőzfűrész Rt. (tannin = csersav) profilja és működése a katonai megrendelések miatt egyre bővült. Fűrésztelepei voltak Susine-gjurgjenovacon, Szatmárban, Ljeskovicán, Barcson és Homoródon is. Továbbá volt egy hordógyára is. A Hazai Bank r.-t. volt az, aki finanszírozást biztosított egy nagyobb tőkeemeléshez 1903-ban. Ehhez a bankhoz fűződik az 1895. évi vállalat alapításának finanszírozása is.³⁰ A céget az 1910-es évek közepén az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legnagyobb faipari vállalataként ismerték.³¹

Jelentős érdekeltségekkel bírt a térségben a budapesti illetőségű Fatermelő Részvénytársaság is, amelynek fióktelepe pedig Fiumében volt. A szlavóniai érdekeltségeit tekintve Verőcén gőzfűrészdeje és parkettagyára, Bródon

pedig gőzfűrészdéje és mechanikai hordógyára volt. Rendelkezett üzemekkel még Galíciában és Boszniában is. Alapvetően a Magyar Általános Hitelbank égisze alatt jött létre, azzal a céllal, hogy a Schaumburg-Lippe hercegi uradalmak fakészletét kitermeltesse és feldolgozza. Az alaptőkéje többszöri tőkeemelését követően 1916-ban 1.800.000 K volt.³²

A Fatermelő Rt-hez hasonlatos céllal jött létre 1917-ben, 1.000.000 K alaptőkével a Magyar-szlavón erdőipari rt. is, amely budapesti központtal a gróf Draskovich Iván féle tapoljaki birtokot és erdőterületeket vette meg kitermeltetés és tovább feldolgozás céljából.³³ A következő általam vizsgált nagyobb vállalat a térségben a Fakereskedelmi Rt. volt, aki csak hordóval, illetve kádárfával dolgozott. Berzencén volt nekik kádárfa raktártelepük. Régi cégnek számított. A cég alapítója Pfeiffer kádárfakészítő volt, akitől azután az Union Bank átvette, majd magába olvasztotta a budapesti Kern Lipót céget és felvette a Fakereskedelmi r.-t. nevet. Ekkortól volt a vezérigazgatója Neumann Herman. Bár a dongafaüzletet nagyban befolyásolták a 20. század eleji nehézségek az igazgatóság fáradhatatlan és körültekintő üzletvezetésével mégis uralta a helyzetet.³⁴ A központja a vállalatnak Bécsben volt. Budapesten is rendelkezett fiókteleppel. Fűrész üze-
mei voltak többek között Kalnicán, Nagytopolyban, Vinkovcén, Zágrábban, Besztercebányán, Rezsőparton és Memphis Tennben is. Az alaptőkéje pedig 10.000.000 K volt 1916-ban, s ezt 5.000.000 K-ról 1907-ben emeltek erre a szintre. Részvényei a budapesti és a bécsi értéktőzsdén is jegyezve voltak.³⁵

Berzencén volt egy másik faipari vállalat is, amelyet fontosnak tartok megemlíteni. A Somogy-Berzencei faáru- és botgyár r.-t., amelynek elődje a Faáru és botgyár r.-t. volt budapesti központtal. Ez tette át 1911-ben a székhelyét Berzencére. Nyers botnyelet, félkész és kész séta és esernyőbotot, kaptafát és cipősarkat gyártott az üzem. Ekkoriban 200 munkás dolgozott az üzemben. Továbbá ez a cég vette át a Kreisler-féle somogyberzencei botgyárat és a pakráci botgyárat, amelyet 1908-ban a Szlavóniai erdőipari r.-t.-nek értékesített. 1916-ban 500.000 K alaptőkével rendelkezett. Az ügyvezető igazgatója Kreisler Géza volt.³⁶

A 20. század elejére országszerte jöttek létre nagy számban faanyag tovább feldolgozása céljából üzemek, igaz, minden országrészben más-más profillal és sajátosságokkal. Az 1906. évi termelési felvétel 400 gyári fűrésztelepet mutatott ki. Ebből 366 Magyarországon, 34 pedig Horvát-Szlavóniában működött. 1898-hoz képest a telepek száma Magyarországon 77%-kal, Horvátországban 25,9%-kal növekedett. A Dunántúlon 23, Horvát-Szlavóniában pedig 34 üzem volt.³⁷

Közép-Európa egyik legnagyobb faipari üzeme volt a Dráva szlavóniai oldalán, Beliscsén. (Beliscse a korabeli megnevezése volt, de előfordult a forrásokban Belisce és Belistye néven is.) Gutmann Henrik legjelentősebb, egyben legmaradandóbb vállalkozása, a Dráva szlavóniai oldalán, Beliscse településen lévő fafeldolgozó üzem volt, melyet 1884. évben alapított. Ő kezdte el, de 1890. évi halála után fiai fejlesztették európai hírűvé az üzemet. E nagyszabású tőkés vállalkozásra az 1881. évi 44. törvénycikk – mely 15 évi adómentességet biztosított a gyárpar fejlesztői és az új iparágak meghonosítói számára, főleg a nemzetiségi vidékeken – is inspirálta Gutmant. A telep helyét nagyszerűen választották ki: Verőce megyében, a Dráva hajózható szakasza és a vasútvonalak közelében létesítették.³⁸ A korabeli Pallas Lexikon így jellemezte a céget: *„Itt van a kontinens egyik legnagyobb ipartelepe, a Gutmann Vilmos és Alfréd cég fafűrészelő- és tanningyára. A B.-i telep, mely a még 8 évvel ezelőtt terméketlen talajon mintegy varázsütésre keletkezett, a legfényesebben sikerült amerikai telepítésekre emlékeztet. Maguk a telepítvények egész várost alkotnak, templommal, iskolával, szállóval, a munkások hosszú soraival, posta- és táviróhivatallal a két nagy vasúti állomással. Az itteni fűrészgyár a tölgyfaiparban Európa legnagyobb telepe. A Dráva partján van a rakodó, ahol a többnyire Angliába, Franciaországba és Belgiumba szánt fát a vontatóhajókra rakják. A tanningyár termékeit többnyire külföldre szállítják; vele kapcsolatban hordógyár és faaprítókészülék is van. A telephez a faanyagot egy 142 km hosszú iparvasút szállítja Szlavóniának, most a Majláth-család birtokát képező (előbb Prandau-féle) Európában szinte páratlan őserdeiből.”*³⁹

A Gutmann-fivérek az üzemet ezután is szinte évről évre bővítették. Méreteire jellemző, hogy a 19-20. század fordulóján már 3000 munkást foglalkoztatott, és 180, összesen 1600 lóerejű fagegmunkáló gépet, valamint 20 gőzkazánt üzemeltetett. Ahhoz, hogy az üzem nyersanyagának utánpótlása biztosított legyen, hatalmas birtokokat vásároltak döntően a valpói Prandau bárótól a Dráva mentén⁴⁰, így végül is saját erdősegeik fáját dolgozhatták föl. Vocinban 49.000 hold, Orahovicán 23.000 hold erdőt vettek.⁴¹ Egy későbbi adat szerint birtokaik mérete már meghaladta a 100.000 holdat, ami egyben azt jelenti, hogy Gutmann-család hatalmas Dráva menti uradalom birtokába kerültek, s alig volt nagyobb birtokos náluk a szlavóniai területen. Háború alatt sem állt meg az élet a vásárlásaikat illetően, hiszen báró Gutmann család megvásárolta a Schaumburg Lippe hercegi uradalomhoz tartozó Szlatina körül elterülő 4000 hold területű erdősegeket, melyeket 2 évvel ezelőtt vett meg a hercegtől gróf Draskovich Iván.⁴²

A fűrésztelepek nagyságát az általuk feldolgozott nyersanyag, mennyiség alapján szokás megítélni, ill. a feldolgozásra szolgáló keretfűrészek száma és méretei alapján, amelyek természetesen a feldolgozott nyersanyag mennyiségével szoros összefüggésben állnak. Az összes fűrésztelepet véve, egy telepre átlag 15.452 m^3 fa esett. Ez az átlag a horvátországi telepekre vonatkozóan 17.553 m^3 -re nőtt, míg a magyarországiakra 15.175 m^3 -re csökkent. Az egyes fűrésztelep fajtákat véve, egy fenyőtelep átlagosan 16.482 m^3 nyersanyagot dolgozott fel, éspedig a magyarországi telepek átlag 16.578 m^3 -t, a Dráván túli telepek pedig /7 telep/ átlag 15.669 m^3 -t, vagyis mintegy csak 5%-kal kevesebbet. Egy teljes keretfűrészre átlag 5573 m^3 esett; a magyarországi telepeken az átlag 5495 , a horvát-szlavón területeken pedig 8437 m^3 volt. A keretfűrész kihasználtság, ill. a munkateljesítmény Horvátországban lényegesen jobb volt. Tölgyfa feldolgozással a Dráván innen 20, a Dráván túl pedig 15 telep foglalkozott. Ezek 1898-ban 610.952 m^3 fát dolgoztak fel. Egy telepre átlagosan mintegy 17.456 m^3 fa esett. A magyarországi átlag 15.586 m^3 , a horvátországi pedig 19.949 m^3 volt.⁴³

6. Faipari termékek kereskedelme

A fakereskedelem is sokat fejlődött a vizsgált időszakban. A 20. század elejére egyre inkább előtérbe kerültek azok a nézetek, miszerint a kereskedelmi és gazdasági ismeretek mellett a faiparban tevékenykedő kereskedelmi szakembereknek egyéb iparági speciális tudással is kell rendelkezniük. E célt szolgálta például, hogy a Budapesti Kereskedelmi Akadémia vezérlő bizottsága a Magyar Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesületével egyetemben a Budapesti Kereskedelmi Akadémián fakereskedelmi szaktanfolyamot szervezett 1903-ban. A tanfolyam célja volt, hogy a fakereskedelem számára szükséges különleges ismereteket megadja és a hallgatókat a kereskedelem ezen részének minden vonatkozásába elméletileg és gyakorlatilag bevezesse.⁴⁴ A tanfolyam egy iskolai évre, azaz tíz hónapra terjedt és felölelte a következő előadásokat és gyakorlatokat: erdészet, erdőtörvények, faipari technológia, fakereskedelem technikája, vámügy, és különböző díjszabások ismertetését. A tanfolyam hallgatói továbbá szükségükhöz és előképzettségükhöz mérten az akadémián előadott más tárgyakat is hallgathatnak és részt vehettek az akadémiái hallgatók számára berendezett gyakorlatokban. Az erdészeti előadásokkal kapcsolatosan tanulmányi kirándulások rendeztek a főbb erdővidékekre, a technológiai előadásokkal kapcsolatosan egy nagyobb fűrésztelepre, továbbá faipari gyárakba.⁴⁵

A főbb piacokat vizsgálva az látszik, hogy Franciaország tölgyfaszükségletének főrészt és pedig kerekén 3/4-ét Magyarország fedezte, a többi részt pedig Ausztriából, Boszniából, Németországból, Oroszországból és az Egyesült-Államokból importálta.⁴⁶ Franciaországnak úgy mennyiség, mint értékre nézve a legkiterjedtebb faiparágát képezte a hordókészítés és a kádáripár. Vegyük számba még azt, hogy Franciaország ekkoriban a világ legelső bortermő országa, amelyik csak hordókban 1898-ban 1.294,373 hl. bort vitt ki, vegyük továbbá számba még a belföldi fogyasztást és a cognac, rum, cseresznyeszesz céljaira igényelt hordószükségletet, akkor fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy ezen iparág, főleg a bortermő vidékeken, a kis üzemektől a nagy hordógyárakig. A faabroncsos hordókból is sok szükségeltetik, a mennyiben Franciaországnak igen nagy terjedelmű tengeri halászata volt hering, tőkehal és másféle halakban, a melyek füstölve, besózva vagy egyébként elkészítve, hordókban szállítottak.⁴⁷

További fontos felvevő piaca volt a faiparunknak Németország. Főleg bortermő vidékein, így különösebben a Rajnán sok kisebb kádárüzem volt, amely szlavóniai, boszniai és a 20. század elején már amerikai dongaanyagot is dolgozott fel. A nagyobb gyári üzemek Lipcsében, Hamburgban, Frankfurtban, Frankenthalban és Casselben elsősorban is sörshordókat készítettek, de azonkívül boroshordókat is. Általánosságban az amerikai fa főleg a nagy kádák s hordók, szlavóniai és boszniai áru pedig inkább a kisebb hordók készítésére használták. Előbbi fából túlnyomó részben sörshordók, utóbb nevezetből pedig túlnyomó részben boroshordók készültek.⁴⁸

A faipar látványos fellendülésnek a tetőpontja a 19. század vége és 20. század első évei voltak a Dráva mente térségében. Ebben az időszakban elindult egy recesszív időszak az iparágban is, amely következett egyrészt a piaci és gazdasági környezetből, másrészt az amerikai faalapanyagok nagy mennyiségű importja is megindult ekkoriban Európába irányulva. Ekkorra a keményfa üzlet helyzete már nem volt oly kedvező. Ami a tölgyfát illeti, az 1906. év őszén fizetett árak képezték a zenitét és már a tavasz elején az építési célokra szolgáló tölgyfaárú, különösen pedig a fríz, lanyha irányzatot mutatott. A hordófa iránt is csökkent a forgalom és az árak rohamos emelkedése véget ért.⁴⁹

A szlavóniai tölgyfa háttérbe szorulásának az oka volt annak magas ára is. Továbbá a rövid és keskeny méretek. Mint már említettem a tengerentúli tölgydeszkák jóval olcsóbbak voltak, mint a magyarországiak és szlavóniaiak s ehhez járult, hogy Amerika oly méretű árut szállított, amely a magyarországi kisebb méretekkel szemben igazán impozáns volt.⁵⁰ További nehézség volt a termelőknek, hogy minő árakat értek el

fájukért az ebben bizonytalan gazdasági helyzetben kétséges volt, mert a piac felvevőképessége igen korlátolt volt.⁵¹

A vizsgált térség uradalmainak és a különböző faipari vállalatok eredményei és termékei is több hazai és nemzetközi kiállításon is nagy sikerrel bemutatásra kerültek a vizsgált időszakban. Fontos volt azonban, hogy az országon belül is megfelelő szinten lehessen reprezentálni az eredményeket. Ezért is volt fontos az 1907 májusa és októbere között Pécsen megrendezett országos kiállítás és vásár, ahol az ország nagy- és kisiparosai és kereskedői legújabb termékeiket mutathatták be a nagyközönségnek. A rendezvény fő szervezője Zsolnay Miklós és a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara volt. A kiállítás idején különböző iparágak képviselői tartottak találkozót, de volt a gazdáknak, a vendéglősöknek, a borászoknak és a méhészeknek is kongresszusa. A dél-dunántúli uradalmak és faipari vállalatok nagy számban szerepeltek erdészeti és faipari témákban.

A pécsi kiállítás egyik legérdekesebbnek tartott helyszíne az erdészeti pavilon volt. A nyers, kéregben levő tölgy- és nyírfából épült kiállítási pavilon a kiállítás főútjának a város felé eső oldalán nyert elhelyezést. Felsorolni is nehéz lenne a kiállítók és a kiállított termékek sorát. Néhányat kiragadva említem meg, hogy Széchényi István gróf kálmáncsai erdészete mellett Festetics Tasziló gróf (később herceg) csurgói erdőgondnokságának is voltak saját standjaik. Itt említésre méltó még Draskovich Iván gróf sellyei és Schaumburg-Lippe hg. dárдай uradalmának vadászati és erdészeti témájú termékei. A kiállító uradalmak mellett nagy számban voltak vállalati kiállítók is a pavilonban. Például a Strickler és Tscherner szlavóniai cég változatos és kiválóan tetszetős bükkgyártmányai is be lettek mutatva. A feldolgozás a legkisebb részletre is kiterjedt, aminek legjobb bizonyítékai voltak azok a sokféle mintával készülő bükkfaszőnyegek, amelyek apró bükkhasábocskákból készültek és különösen Angolországban örvendtek kelendőségnek. Tovább haladva a „Szlavónia” fatermelő r.-t. furnér- és bútorelctermékeit találhattuk, aki 1904-ben alakult 1.000.000 K alaptőkével és budapesti központtal, s rendelkezett a Száva mellett Bródon egy keményfa bútorkat előállító üzemmel.⁵² Velük szemben pedig a Guttman S. H. cég beliscei tölgy fűrésztelepének, valamint tannin- és falepárló-gyárának produktumait.⁵³ S a kiállítók sorát még hosszan lehetne folytatni. A térség minden fontosabb faipari szereplője képviseltette magát ezen az eseményen kiállítóként, bemutatva az előállított termékek sokszínűségét és nemzetközi szinten is elismerésre méltó minőségét. Ez mind majd a kereskedelmi fejezetbe menjen.

7. Összegzés

Az általam vizsgált időszakban és térségben a kor emberének meg kellett élnie az évszázados hagyományokon alapuló erdei haszonvételi lehetőségek folyamatos beszűkülését. A Dráva mentén elterülő hatalmas kiterjedésű „őserdők” országos viszonylatban is rendkívüli alapot biztosítottak a 19. század végére a professzionális erdőgazdálkodás elterjedésére és helyzetének megerősödésére az ezen a vidéken elterülő uradalmak körében. Továbbá fontos bázisát adták a faanyag tovább feldolgozását jelentő modern, a nemzetközi piacokon is helytálló faipar kifejlődéséhez. Az 1879. évi erdőtörvény minőségi javulást eredményezett az erdőállományban és az uradalmak gazdálkodásában, hiszen arra törekedtek, hogy minőségileg magasabb szintre emeljék a hazai erdőgazdálkodási gyakorlatot. Ezért hozták létre az erdőfelügyelőségek hálózatát, amely a folyamatos ellenőrzések, engedélykiadások és esetleges büntetések útján próbálta meg befolyásolni a törvény hatálya alá eső gazdálkodókat. A század végére kialakult a kor modern erdőgazdálkodása az uradalmak majdnem mindegyikében. A 19. század utolsó évtizedeiben a nagy számban települtek a Dráva menti területekre faipari vállalkozások. Az iparág fellendülése piaci konjunktúrát idézett elő a fatermékek keresleti oldalán ebben a térségben. A kedvező külső folyamatoknak nagy hatása volt a helyi gazdálkodásra, amely eredményeképpen a Dráva mente térségében az erdők állományának aránya a többi művelési ághoz képest, csak úgy, mint az ország más területein rövid idő alatt alaposan lecsökkent a 20. század elejére. Ez főleg a szántóföldek javára történt ezen a vidéken is. Ekkorra datálható a faipari fellendülés tetőpontja is a térség életében, mivel a század elejétől a felvásárlási árak nagymértékű csökkenésnek indultak, és számottevő csődhullám is megfigyelhető a faipari vállalkozások és vállalkozók között. A kor szakmai közönségének a hangulatára ez nagy hatással volt: hirtelen és nagy erővel lépett a piaci szereplők mindennapjaiba a bizalmatlanság és a bizonytalanság magas szintje. Ez főleg a nemzetközi piacokon megfigyelhető negatív folyamatoknak és változásoknak volt köszönhető: egyre nagyobb volumenben jelentek meg az európai piacokon az Amerikából importált tölgy áruk, amelyek alacsonyabb áron öntötték el a piacokat.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Kaposi Zoltán (2020/a); Kaposi Zoltán (2020/b)
- 2 Rummy munkáját fordításban közli: Tóth Péter (1988)
- 3 Magyar Eszter (1981)
- 4 Kaposi Zoltán (2007): 28.; Kaposi Zoltán (2009): 128-129. old.
- 5 T. Mérey Klára (1963): 139. old.
- 6 Ditz, Heinrich (1993): 174. old.
- 7 Nagyváthy János (1821): 294. old.
- 8 Hirsch, Alfréd (1903): 64. old.
- 9 Csorba József (1857): 66-67. old.
- 10 Nagyváthy (1821): 261. old.
- 11 Kaposi Zoltán (2012); Kaposi (2020/a)
- 12 Hajós Naptár (1900)
- 13 Barcs és Vidéke, 1903. nov. 3.
- 14 Megépítésére hg. Schaumburg-Lippe, a Barccsal szemközti verőcei uradalom tulajdonosa kölcsönözte a pénzt az államnak. Lásd: Kaposi Zoltán (2019)
- 15 Harasztia Attila (2005): 50. old.
- 16 Magyar Fakereskedő (1908)
- 17 Engel Sándor (1882)
- 18 Vízügyi és Hajózási Közlöny (1907)
- 19 Erdősi Ferenc (1971)
- 20 Márkus László – Tyihonov, A. Sz. (2011): 7. old
- 21 Kolossváryné Perényi Márta (1978): 171. old.
- 22 Szterényi József (1901)
- 23 Edvi Illés Aladár (1911)
- 24 Oroszi Sándor (2010)
- 25 Bedő Albert (1896)
- 26 Kolossváryné Perényi (1978): 187-188. old.
- 27 T. Mérey Klára (2007)
- 28 Engel (2009)
- 29 Varga Patrik (2021): 62. old.
- 30 Galánthai Nagy Sándor (1912): 199-200. old.

- 31 https://www.otpedia.hu/lexikon/helyek/furcsa-bank-penzarterem-nelkul-fa-bank-rt_2/
- 32 Galánthai Nagy Sándor (1917): 416. old.
- 33 Ugyanott: 426. old.
- 34 Kádár (1911)
- 35 Galánthai Nagy (1917): 414-415. old.
- 36 Ugyanott: 439. old.
- 37 Kolossváryné Perényi (1978): 181. old.
- 38 Kerecsényi Edit (1979)
- 39 Pallas (1885): 44. old.; Kaposi (2014)
- 40 Obad, M. – Obad, B. (1998).
- 41 Kerecsényi (1979): 157. old.; Kaposi (2020/b)
- 42 A Fakereskedelem (1915); Kaposi (2020/b)
- 43 Kolossváryné Perényi (1978): 181. old.
- 44 Az Ujság (1904)
- 45 Iskolai értesítők (1903)
- 46 Kolossváryné Perényi (1978): 103. old.
- 47 Ugyanott: 138. old.
- 48 Ugyanott: 83. old.
- 49 Magyar Fakereskedő (1908)
- 50 Ugyanott.
- 51 A Fakereskedelem (1913)
- 52 Galánthai Nagy (1917): 433. old.
- 53 Erdészeti Lapok (1907)

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bedő Albert (1896): A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. I-III. kötet. Budapest, 1885.
- Bellye (1883): Albrecht főherceg bellyei uradalmának leírása. Bécs.
- Csorba József (1857): Somogy vármegye ismertetése. Pest.
- Ditz, Heinrich (1993): A magyar mezőgazdaság. Budapest.
- Edvi Illés Aladár (1911): A magyar korona országainak gyáripára az 1906. évben. II. kötet. 2. rész. Fém-, fa- és gépipar s ezekkel rokon iparok. Budapest.
- Engel Adolf (2009): Életemből. Pécs.
- Engel Sándor (1882): Magyarország Faipara és Fakereskedése. Technikai, Gazdasági és statisztikai közlemények fakereskedők, faiparosok, erdészek stb. számára. Budapest.
- Engel Adolf (1892): Österreichs Holz-Industrie und Holzhandel. Verlag Kais. und Königl.
- Erdősi Ferenc (1978): A Dél-Dunántúl közlekedési hálózatának kialakulása és szerepe a terület régióvá válásában. In: Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása. (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár.
- Fodor Lipót (1909): A fakereskedelem helyzetéről. EL. 558.
- Galánthai Nagy Sándor (1912): Nagy Magyar Compass. XL. Jubileumi Évfolyam 1913/13. Budapest.
- Galánthai Nagy Sándor (1917): Nagy Magyar Compass. XLIV. Évfolyam 1916-17. Pénzügyi és Kereskedelmi Évkönyv. II. Rész. Budapest.
- Harasztia Attila (2005): Barcs közlekedése a dualizmus korában, középpontban a vasúti közlekedés. Szombathely.
- Hirsch, Alfréd (1903): Somogy vármegye gazdasági monographiája. Budapest Hofbuchhandlung Wilhelm Fritz. Wien
- Kaposi Zoltán (2007): Die Entwicklung der Wirtschaft und Gesellschaft in Ungarn 1700-2000. Schenk Verlag, Passau
- Kaposi Zoltán (2009): Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Nagykanizsa
- Kaposi Zoltán (2012): Az agrárkonjunktúra hatása a nagykanizsai uradalom erdőgazdálkodására (1850–1914). Közép-Európai Közlemények. 5. évfolyam. 2. szám. 178-187.
- Kaposi Zoltán (2013). Egy szlavóniai nagybirtok gazdasági vonatkozásai (18-19. század). Közép-Európai Közlemények. 6. évfolyam. 3. szám. 64-76.

- Kaposi Zoltán (2014): Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Kaposi Zoltán (szerk.): Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). Nagykanizsa. 99–249.
- Kaposi Zoltán (2019): Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 14. Budapest.
- Kaposi Zoltán (2020/a): Forstbewirtschaftung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Nagykanizsa und Umgebung. In: Malli, Rüdiger – Moll, Martin – Ruhri, Alois (szerk.): Der Wald als Lebens- und Wirtschaftswachstum im pannonischen Raum – Forests as living space and economic sphere in the pannonian region. Mogersdorf 47. Graz. 80-94. Das Land Steiermark.
- Kaposi Zoltán (2020/b): A Dráva menti uradalmak gazdasági változásai a Trianon körüli években. Agrártörténeti Szemle – Historia Rerum Rusticarum. 61. évf. 1-4. szám.
- Kerecsényi Edit (1979): A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába.
- Kolossváryné Perényi Márta (1978): A faipar története Magyarországon. Az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei. 11-12.
- Magyar Eszter (1981): Településszerkezet és agrártermelés Somogy megyében a 18. században és a 19. század első felében. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 12. Kaposvár.
- Márkus László – Tyihonov, A. Sz. (2011): Erdészettörténet. Előadásai alapján összeállítva. Sopron.
- Nagyváthy János (1821): Magyar practicus természet. Pest.
- Obad, M. – Obad, B. (1998): Kastélyok és történeti kertek Szlavóniában Zágrábtól Újlakig.
- Oroszi Sándor (2010): A fa Erdélyben – A bölcsőtől a koporsóig Erdészettörténeti Közlemények LXXXII. Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztály. Budapest.
- Pártos Szilárd (1941): A magyar gyáripar évkönyve és címtára, 1941. A Magyar Gyáripar Címtára. Budapest.
- Schmidt Károly (1903): A magyar korona országainak gyári faipara az 1898. évben. EL. 820.
- Schmidt Károly (1901): Ausztria, Németország, Franciaország és Svájc fakereskedelmi és faipari viszonyai. Statistikai közlemények Fakereskedők, Faiparosok, Erdészek stb. számára. Budapest.
- Szabó Máté (2019): Az 1879. évi erdőtvény hatása a Dráva menti uradalmi erdőgazdálkodás és faipar fejlődésére. Agrártörténeti Szemle – Historia Rerum Rusticarum, 60. évfolyam. 1-4. szám.

- Szterényi József (1901): A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben. IX-X. füzet. Faipar I-II. Budapest.
- T. Mérey Klára (2007): Somogy megye gazdasága és társadalma a dualizmus korában.
- T. Mérey Klára (1963): Az erdőgazdálkodás Somogy megyében (1700–1879). Agrártörténeti Szemle – Historia Rerum Rusticarum, 5. évfolyam. 1–2. 133-152.
- Tóth Sándor (1999): A faipar történetéből. IV. Fafeldolgozás a kiegyezés után (1867-1915). Magyar Asztalos és Faipar. 116-117.
- Tóth Péter (1988): Somogy megye leírása 1812-ből. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 18. Kaposvár.
- Ujváry Imre (1914): Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdőszet. In: Csánki Dénes (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Somogy. Budapest.
- Varga Patrik (2021): A ceruzakereskedéstől a komlói szénbányászat megteremtéséig. Engel Adolf vállalkozásai az 1840-es évektől az I. világháborúig. In: Pelles Márton – Jakopánecz Eszter – Kaposi Zoltán (szerk.): Úton a jövőbe. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar. Pécs. 56-68.

Korabeli újságok és folyóiratok:

- A Fakereskedelem, 1913 (3. évfolyam, 3-24. szám)1913-08-25 / 16. szám 5. old.
- A Fakereskedelem, 1915 (5. évfolyam, 1-51. szám)1915-06-10 / 22-23. szám 3. old.
- Az Ujság, 1904. július/1 (2. évfolyam, 181-195. szám)1904-07-09 / 189. szám 19. old.
- Barcs és Vidéke, 1903. nov. 3.
- Erdészeti Lapok (1907): 46. évfolyam 16. füzet.
- Hajós Naptár (1900)
- Kádár, 1911 (6. évfolyam, 1-12. szám)1911-05-31 / 5. szám 4. old.
- Magyar Fakereskedő, 1908 (15. évfolyam, 1-24. szám)1908-01-01 / 1. szám 5. old.
- Magyar Fakereskedő, 1908 (15. évfolyam, 1-24. szám)1908-01-15 / 2. szám 6. old.
- Magyar Fakereskedő, 1908 (15. évfolyam, 1-24. szám)1908-01-15 / 2. szám 4. old.
- Vízügyi és Hajózási Közlöny, 1907. 41. szám 322. old.